

- ² Носович И. И. Словарь белорусского наречия. Спб., 1870. С. 584.
³ Гл.: Веселовский А. Старинный театр в Европе. М., 1870; Карский Е. Белорусы. Пг., 1922. Т. 3; Беляев И. Д. // Вестн. Имп. Московского общества истории и древностей российских. М., 1854. Кн. 20; Белкин А. А. Русские скоморохи. М., 1975.
⁴ Морозов А. // Север. Архангельск, 1946.
⁵ Миско С. // Неман. 1967. № 1. С. 152.
⁶ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Спб., 1865. Т. 2. С. 223.
⁷ Носович И. И. Словарь белорусского наречия. С. 65.
⁸ Нікольскі М. М. Міфалогія і абрадавыя валачобных песень. Мн., 1931.
⁹ Шпилевский П. // Архив исторических и практических сведений, относящихся до России, издаваемый Калачевым. Спб., 1859. Вып. 3. С. 25.

А.Ф. ЛІТВИНОВІЧ

БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР І ЭТНАГРАФІЯ Ў ПОЛЬСКИМ ШТОГОДНІКУ "MATERIAŁY ANTROPOLOGICZNO-ARCHEOLOGICZNE I ETNOGRAFICZNE" (1896–1919)

Вялікі ўклад у збіранне, даследаванне і папулярызацыю беларускага фальклору ў XIX – пачатку XX ст. унеслі польскія даследчыкі. Сярод іх асабліва заслуга належыць прагрэсіўным аўтарам, якія шмат зрабілі дзеля аб'ектыўнага асвятлення беларускай традыцыйнай народнай культуры і побыту. Вялікую ролю ў гэтай справе адыгралі адкрытыя ў 70–80-х гадах навуковыя ўстановы, таварыствы, якія выдавалі спецыяльныя фальклорна-этнаграфічныя часопісы. Сярод іх асабліва вылучаюцца штогоднікі "Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" ("Збор звестак па айчынай антрапалогіі") (1877–1895) і "Materiały Antropologiczne-Archeologiczne i Etnograficzne" "(Антрапалагічна-археалагічныя і этнаграфічныя матэрыялы)" (1896–1919). Апошні з названых штогоднікаў з'яўляўся працягам папярэдняга выдання і адрозніваўся ад яго хіба тым, што складаўся не з трох раздзелаў (археалагічна-антрапалагічнага, уласна антрапалагічнага і матэрыялаў па этнаграфіі), а з двух: археалагічна-антрапалагічнага і этнаграфічнага. У этнаграфічным раздзеле друкаваліся каштоўныя фалькларыстычныя матэрыялы, у асноўным па традыцыйнай культуры польскага народа. Сярод публікацый, прысвечаных фальклору і этнаграфіі беларусаў, вылучаюцца змястоўныя працы Г. Чахоўскай, М. Куча, Л. Васілеўскага і Вярэнькі. Гэтыя артыкулы мала вядомыя нашым фалькларыстам і этнографам і фактычна знаходзіліся да апошняга часу па-за іх увагай.

Цікаваць уяўляе даследаванне Г. Чахоўскай "Вяселле ў Рудску"¹, прысвечанае вясельнаму абраду палешукоў. У ім даследчыца вылучыла наступныя этапы: "Сваты: Запоіны першыя; – Запоіны другія; Вяселле: Падрыхтоўка да вяселля ("каравай"). – Прыезд маладога. – Шлюб. – Вяртанне са шлюбу. Ад'езд маладога. – Пасаг. – У маладога. – Малады са "сватоством" едуць па маладую. – У маладой. Прыезд "сватоства" з маладым. – Маладую прыбіраюць маладзіцаю. Ад'езд. – Прыезд дамоў маладога. Пачастунак. Дзяльба каравая. Перазоў. "Гостына".

Каштоўнасць гэтай працы заключаецца не толькі ў значнай колькасці апублікаваных вясельных песень (75 тэкстаў), але і ў забеспячэнні тэкстаў нотамі. Аўтар публікацыі падкрэслівае, што песні выконваюцца тут на адзін і той жа матыў з невялікімі зменамі. Песні, запісаныя збіральніцай амаль сто гадоў таму, данеслі да нас шматлікія архаічныя рысы абраду, яго сімваліку, уклад жыцця.

З'явам вясельнай абраднасці сялян аўтар дае тлумачэнне, ацэнку, якія ў аснове з'яўляюцца аб'ектыўнымі. Аднак праца Г. Чахоўскай мае і некаторыяхібы, недахопы: памылкі ў тэкстах песень (частка іх, верагодна, зроблена па віне друкароў), і яны, песні, відаць, запісаны не ў час спявання (не адзначаны паўторы, асабліваасці строфікі); часам няпоўнымі выглядаюць радкі. Г. Чахоўская ўнесла пэўны ўклад у збіранне і даследаванне духоўнай спадчыны палешукоў, а яе артыкул (асабліва дзякуючы фактычнаму матэрыялу) не страціў значэння да цяперашняга часу.

Культура і побыт усходніх беларусаў цікавіла таксама польскага этнографа і фалькларыста Мар'яна Куча. У яго працы "Народныя прыказкі з ваколіц

Віцебска, Магілёва, Смаленска і Арла, якія датычаць некаторых мясцовасцей у Расійскай дзяржаве"², змяшчаецца 71 выраз на беларускай і рускай мовах.

Ва уступнай частцы артыкула М. Куч апавядае пра сваё жыццё на Смаленшчыне (дзе ён аказваўся воляй лёсу), а таксама паездках па Віцебскай, Магілёўскай, Арлоўскай губернях. Гэта дало яму магчымасць часта сустракацца з мясцовымі людзьмі і вывучаць іх гістарычную памяць, адносіны да шляхты, каталіцкай царквы, прадметаў яе культуры і інш.

М. Куч адзначае, што распаўсюджванне сярод сялян адыходніцтва становіцца паўплывала на іх развіццё. Відаць, па гэтай прычыне, лічыць ён, і ўзніклі розныя прыказкі, якія адносяцца не толькі да гарадоў і вёсак цэнтра дзяржавы, але і да тых, што знаходзяцца на яе перыферыі. Гэтыя народныя паэтычныя выказванні, падкрэслівае даследчык, часта ўжываюць тутэйшыя сяляне ў гаворцы між сабой, высмейваючы звычай іншых ці параўноўваючы іх са сваімі.

Прыказкі адносяцца да пэўных вёсак, мястэчак, гарадоў і насельніцтва той ці іншай губерні. Такім жа чынам размясціў вусныя народныя выразы вядомы рускі збіральнік І.П. Сахараў у кнізе "Сказания русского народа" (СПб., 1885). Дарэчы, некаторыя з пералічаных у артыкуле М. Куча выказаў (больш за дзесяць прыказак, прымавак з варыянтамі) сустракаюцца ў названай кнізе І.П. Сахарова. Верагодна, М. Куч не ведаў гэтай працы, таму што большая частка запісаных ім выслоўяў адрозніваецца ад сахараўскіх, да таго ж кніга рускага збіральніка тады была ўжо бібліяграфічнай рэдкасцю.

Нас больш за ўсё цікавяць вуснапаэтычныя творы, запісаныя ў гарадах і вёсках Віцебскай, Магілёўскай, а таксама суседняй Смаленскай губернях. Амаль кожную прыказку і прымаўку збіральнік перакладае на польскую мову і, акрамя таго, забяспечвае іх сваімі каментарыямі.

З больш чым сямідзесяці сабраных ім вуснапаэтычных выказаў пяць паходзяць з гарадоў, сёл і вёсак Віцебскай ("Вітэбско – жыцы кепско"³, "Волянка да гудок – собери мой домик"⁴, "И в Велике добудешь рысовую крупу"⁵, "У нас Днепр і высок, і нізкі"⁶, "В Полоцке все – солдаты"), чатыры – Магілёўскай ("В Могілёве, як в хлеве"⁸, "Орша ешчэ горша"⁹, "Богат, как горы-горский хозяин", "Видел ли ты монаха в Монастырщине?"), восемнаццаць – Смаленскай губерняў ("Смоляне – польская кость, русским мясом обросшая"¹⁰, "В Духовщине духов не видел, но медведя встретил", "Белый – самые ухабы и лужи", "У Гжатска женка хватская", "Не только в Ельне растёт ель", "Не всегда из Катина в Катин Днепр пропустит" і інш).

Большасць прыказак і прымавак адносіцца да гарадоў, вёсак ці мясцовасцей рускіх губерняў як размешчаных непасрэдна ад беларускіх (Смаленская – 18, Арлоўская – 7, Цвярская – 3, Тульская – 3), так і больш далёкіх (Уладзімірская – 3, Яраслаўская – 4, Кастрямская – 2, Архангельская – 2, Вяцкая – 2).

У асобую групу змешчаны прыказкі (літаральна па адной) гарадоў і мястэчак іншых губерняў, у тым ліку Пецярбургскай, Маскоўскай, Адэскай, Астраханскай, Палтаўскай, Разанскай, Самарскай, Саратаўскай, Тамбоўскай, Валагодскай. Сюды ж увайшла і адна прыказка, прысвечаная Мінску, праўда, на польскай мове: "W Mińsku żyją po świńsku" ("У Мінску жывуць па-свінску"). Даследчык тлумачыць яе некалькімі словамі: "Просты народ у Беларусі харчуетца вельмі сціпла: нават селядзец з'яўляецца святочным ласункам"¹¹. На самой справе ў гэтай прыказцы (як і ў шэрагу іншых) адлюстроўваецца не рэальнае становішча жыхароў пэўных гарадоў, а старажытны звычай дразніць "чужых", іншагародніх шляхам абыгрывання гукавых асаблівасцей назвы. Вядомы даследчык Ф.С. Краўс таксама адзначаў, што запісаныя збіральнікам народныя выразы "з'яўляліся часткова стэрэатыпнымі жартамі і дражнілкамі"¹².

Сабраныя вусна-паэтычныя выразы, на думку польскага збіральніка, як найбольш характэрныя могуць з'явіцца дадатковым матэрыялам да этнаграфіі данай мясцовасці і стварыць пэўнае паняцце пра жыццё, звычай і светапогляд беларускіх, а таксама рускіх сялян, якія знаходзіліся па суседству з імі¹³.

Праяўляў цікавасць да гісторыі, культуры, этнаграфіі, вуснапаэтычнай творчасці Беларусі польскі публіцыст, гісторык і дыпламат Ляон Васілеўскі (1870–1936). У другім томе штогодніка "Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne" ён надрукаваў даволі значны на той час збор беларускіх народных загадак (128 тэкстаў разам з варыянтамі), сабраных у Вілейскім (44), Лепельскім (54), Дзінабургскім (19), Барысаўскім (7), Рагачоўскім (4) паветах¹⁴.

Збіральнік размясціў іх у алфавітным парадку. На большасць загадак даюцца адгадкі. І толькі пяць пакінуты без адгадак.

Нягледзячы на тое, што апублікаваныя Л. Васілеўскім фальклорныя творы сустракаліся ў працах збіральнікаў, яны ўяўляюць каштоўнасць не толькі для фалькларыстаў, але і мовазнаўцаў, бо ў запісаных тэкстах добра перададзены фанетычныя і граматычныя асаблівасці гаворак розных рэгіёнаў Беларусі.

На старонках штогодніка "Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne" была апублікавана і праца Ф. Вярэнькі "Да пытання пра народную медыцыну"¹⁵. Яна ўяўляе сабой збор лекарскіх паняццяў і прадпісанняў, зафіксаваных у паўночнай частцы Барысаўскага (Мінская губ.) і заходняй частцы Лепельскага (Віцебская губ.) паветаў. Насельніцтва гэтых рэгіёнаў захавала ў сваёй культуры і побыце шмат старажытных паняццяў, вераванняў і забабонаў, у тым ліку ў галіне народнай медыцыны.

На працу Ф. Вярэнькі звярнуў увагу Ф.С. Краўс. Ён адзначыў багацце сабраўнага матэрыялу па народнай медыцыне, які на яго словах, "стварае ўражанне невычэрпнасці", што і дазваляе яму правесці аналогію, у прыватнасці, паміж завомі беларусаў і іспанцаў, італьянцаў і немцаў¹⁶.

Публікацыя "Да пытання пра народную медыцыну" складаецца з адзінаццаці раздзелаў, у якіх гаворыцца пра лячэнне хвароб народнымі сродкамі, у тым ліку такіх, як жаночыя, дзіцячыя, хваробы мозгу, нерваў, органаў дыхання, страўнікавага тракту, брушной поласці, мочаспускальных каналаў, а таксама венерычных, скураных, інфекцыйных, псіхічных. Праца насычана вялікім фактычным матэрыялам і з'яўляецца каштоўнейшым зборам звестак па народнай медыцыне беларусаў дарэвалюцыйнага часу.

Такім чынам, збіральнікі і даследчыкі, якія апублікавалі свае працы па беларускім фальклору і этнаграфіі на старонках штогодніка "Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne" на працягу 1896–1919 гг., зрабілі пэўны ўклад у збіранне і даследаванне беларускай традыцыйнай культуры. Нягледзячы на тое, што некаторыя з гэтых даследаванняў і матэрыялаў не пазбаўлены недахопаў, яны не страцілі свайго значэння да нашага часу і застаюцца каштоўнымі крыніцамі вывучэння духоўнай спадчыны нашага народа.

¹ Czecowska H. // Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne (далей МААЕ).

² Kucz M. // МААЕ. 1990. Т.4.

³ На наш погляд, тлумачэнне збіральнікам паходжання гэтай прыказкі, сумніўна: "Верагодна, таму, што гандаль знаходзіцца ў руках яўрэяў".

⁴ Так рускія гаварылі ў адносінах да беларусаў. М.Куч адзначае: "Валынка – любімыя музычныя інструменты тамашняга народа".

⁵ Даследчык сцвярджае, што "так званая рысавая крупа мае значны попыт у ваколіцах Веліка".

⁶ М.Куч падкрэслівае, што Днепр "рака высокая, узятая ў значэнні доўгая, з нізкімі берагамі, якія складаюць так званыя *заливные луга*".

⁷ Тлумачэнне аўтара: "Відаць, ад корпуса кадэтаў, які тут знаходзіцца".

⁸ У гэтым збіральнік зноў абвінавачвае яўрэяў.

⁹ Тлумачэнне тое ж, што і ў папярэднім выпадку.

¹⁰ Аўтар артыкула робіць спрэчную заўвагу. У прыватнасці ён піша: "Відаць, намёк на асеўшых тут здаўна сямей: Садоўскіх, Рачынскіх, Макалінскіх, Сухадольскіх, Тамашэўскіх і т.п., якія вызнаюць праваслаўе і цураюцца польскага паходжання". Аднак такія прозвішчы сустракаюцца па ўсёй Беларусі і адносяцца як да каталіцкага, так і праваслаўнага насельніцтва.

¹¹ Kucz M. // МААЕ. S.224

¹² Krauss F. S. Die Volkskunde in den Jahren 1897–1902. Erlangen, 1903. S.90

¹³ Kucz M. // МААЕ. S.219.

¹⁴ Wasilewski L. // МААЕ 1897. Т.2.

¹⁵ Werenko F. // МААЕ 1896. Т.1.

¹⁶ Krauss F. S. Die Volkskunde in den Jahren 1897–1902. S.98.

У.К. КАСЬКО

У ВЯНОК НАРОДНАЙ МОВЫ

(да пытання збірання, вывучэння і сістэматызацыі выслоўяў)

Адным з найменш вывучаных пластоў вуснай народнай творчасці даследчыкі справядліва называюць выслоўі — "жывыя кветкі народнай мовы" (А.К. Сержпутоўскі), "напаўпрыказкі-напаўпрымаўкі" (М.Я. Нікіфароўскі).

Шмат увагі ўдзяліў іх збіранню і вывучэнню вядомы беларускі фалькларыст і этнограф А.К. Сержпутоўскі (1864–1940 гг.). Побач з прыказкамі і прымаўкамі ў